

İQTİSADİYYAT VƏ İDARƏETMƏ BÖLMƏSİ

UOT – 332.01

Tərbiz Əliyev
AMEA İqtisadiyyat İnstitutu, i.ü.e.d., professor
Hikmət Səlimov
Lənkəran Dövlət Universiteti, doktorant

LƏNKƏRAN İQTİSADI RAYONUNDA EMAL SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN MÖVCUD POTENSİALLARINDAN SƏMƏRƏLİ İSTİFADƏ EDİLMƏSİ YOLLARI

Məqalə Lənkəran iqtisadi rayonunda emal sənayesi müəssisələrinin mövcud potensiallarından səmərəli istifadə edilməsi yollarına həsr olunub. Məqalədə Lənkəran regionunun coğrafi-iqtisadi xarakteristikası verilmiş, Lənkəran iqtisadi rayonunun sənaye potensialı nəzərdən keçirilmiş, emal və qida sənayesi məhsullarının strukturunda baş verən dəyişikliklər təhlil edilmiş, mühüm nəticələr çıxarılmış, dəyərli təkliflər irəli sürülmüşdür.

Azərbaycan iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafını təmin etmək, əhalinin sosial rifah halını yüksəltmək, inkişafın keyfiyyətə yeni modelini formalaşdırmaq dövlətin fəaliyyətində mərkəzi yer tutur. Bu sahədə əldə ediləcək nailiyyətin bazasında ölkənin qeyri-neft sənayesi dayanır.

Son 10 ildə bu sahədə əldə edilən nailiyyətləri yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, onu da qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı iqtisadi regionlarda mövcud sənaye potensialından səmərəli istifadə edilmir və orada çoxsaylı ehtiyat imkanları mövcuddur. Elə buna görə də “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında – qeyri-neft sənayesinin şaxələndirilməsi və inkişaf etdirilməsi, aqrar-emal sektorunun inkişafı və ərzaq təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi prioritet istiqamətlər sırasındadır [1]. Bununla yanaşı, “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Programında” yeni istehsal sahələrinin yaradılması, regionların sənaye potensialının gücləndirilməsi, sənaye texnologiyalar parklarının və məhəllələrinin yaradılması, ixrac yönümlü qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və digər mühüm tədbirlərin icrasının zəruriliyi qeyd edilmişdir [2].

Lənkəran regionunun coğrafi-iqtisadi xarakteristikası

Azərbaycanın iqtisadi rayonları içərisində Lənkəran iqtisadi rayonu təbii sərvətləri, iqlimi, iqtisadiyyatın strukturu, bütünlükdə məhsuldar qüvvələrin yerləşdirilməsi, əhalinin orta illik artım tempi və digər göstəricilər üzrə mövcud iqtisadi rayonlardan öz spesifik xüsusiyyəti ilə fərqlənir. Statistik məlumatlara görə hazırda Lənkəran iqtisadi rayonunun əhalisi 900 min nəfər təşkil edir və əhalinin sıxlığı hər kvadrat kilometr üçün 150 nəfərdir.

Ölkənin Cənubi-Şərqiində yerləşən Lənkəran iqtisadi rayonu – Astara, Cəlilabad, Lerik, Masallı, Yardımlı və Lənkəran inzibati rayonlarını əhatə etməklə subtropik rütubətli iqlimə malikdir. Dünyada mövcud olan 11 iqlim qurşağından 7-nə bu iqtisadi rayonun ərazisində rast gəlmək olar. Ölkə ərazisinin 7%-i, əhalisinin 9,3%-i, təsərrüfat subyektlərinin 7,2%-i, iqtisadiyyatda muzdlı işləyənlərin 4,3%-i, kənd təsərrüfatı məhsulunun 10,6%-i, respublika üzrə istehsal olunan çayın tam həcmi, tərəvəzin 30%-i, kartofun 25%-i, üzümün 15%-i, meyvənin 12%-i bu iqtisadi rayonun payına düşür. İqtisadi rayonda tikinti qumu, gil, çay daşı, gips və s. qeyri-filiz ehtiyatları regionun iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır və bu iqtisadi rayon termal mineral sularla zəngindir. Bakı-Astara dəmir və avtomobil yolları sənişin və yük daşımalarında, eləcə də Azərbaycanla İran İslam Respublikası arasında iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsində mühüm rol oynayır. Lənkəran şəhərində beynəlxalq statusa malik aeroport fəaliyyət göstərir. Bu region kurort və turizmin inkişafı üçün əlverişlidir [6].

Lənkəran iqtisadi rayonunun sənaye potensialı

İqtisadi regionun sənayesi yerli kənd təsərrüfatı xammalı əsasında inkişaf etdirilir. Sənaye məhsulunun 90%-ə qədəri yeyinti və yüngül sənayenin payına düşür. AR DSK-nin məlumatlarına

görə 2016-cı ilin əvvəlinə regionda 90 sənaye müəssisəsi və sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olan 944 fərdi sahibkar vardır. Onların birgə fəaliyyəti nəticəsində 2010-2015-ci ildə sənaye məhsulunun həcmi 151% artaraq, 2015-ci ilin sonunda 74,7 mln. manat təşkil etmişdir. Qeyd edilən illər ərzində regionun sənaye müəssisələrində çalışan işçilərin sayı 142,2% artaraq 5537 nəfərə çatmış, əsas istehsal fondlarının dəyəri 131%, işçilərin orta aylıq əmək haqqı 150,5% artmışdır. Bu da nəticə etibarlı ilə, işə qəbul və işdən çıxma dövr əmsallarının müqayisə dövründə nisbətən azalmasına imkan vermişdir. Regionun sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi 2010-cu ildə 56,2%-dən 2015-ci ildə 60,6%-ə çatmışdır. Təhlilin əhatə etdiyi dövrdə hazır sənaye məhsul ehtiyatının ilin axırına qalığı 2,6 mln. manatla 4,9 mln. manat arasında dəyişmiş və müqayisə dövründə 111,5% artsa da, onun bütün məhsulun tərkibindəki xüsusi çəkisi 5,3%-dən 3,9%-ə enmişdir. Regionda sənaye məhsulunun həcmi əsas istehsal fondlarının dəyərində işçilərin sayına nisbətən daha yüksək tempə çoxalması fondverimi göstəricisinin 113,8%, fondla silahlanmanın isə - 105,5% çoxalmasına təminat yaratmışdır (cədvəl 1).

**Lənkəran iqtisadi rayonunda sənaye müəssisələrinin fəaliyyətini
xarakterizə edən əsas iqtisadi və sosial göstəricilər *)**

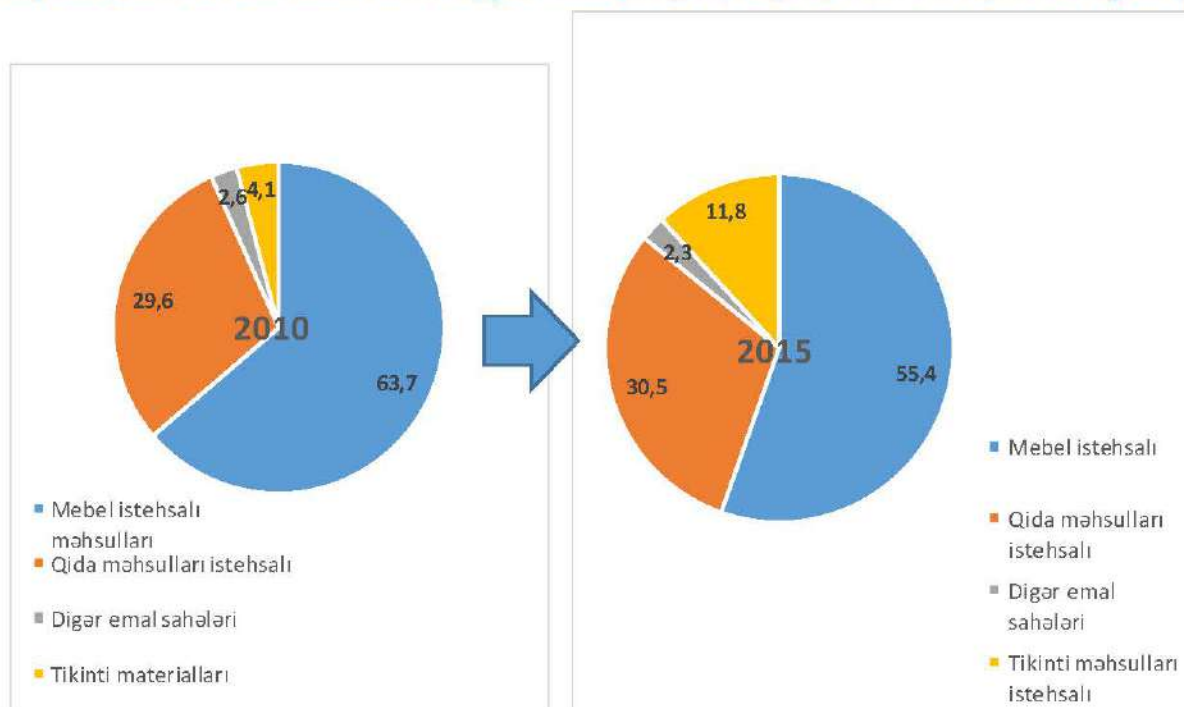
Cədvəl 1

Göstəricilər	İllər						2010-2015-ci illərdə artım tempi %-lə
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı	92	84	75	76	77	90	97,8
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, müvafiq illərin qiymətləri ilə, mln. man.	49,5	65,9	65,8	65,2	71,0	74,7	150,9
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) həcmi, əvvəlki ilə nisbətən, faizlə (sabit qiymətlərlə)	97,3	147,4	138,9	87,9	97,9	96,2	x
Sənaye məhsulunun həcmində qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi, faizlə	56,2	59,8	58,6	59,9	58,7	60,6	x
Hazır məhsul ehtiyatının ilin axırına qalığı, mln.man.	2,6	2,8	4,9	4,5	4,7	2,9	111,5
Qalıq məhsulun bütün məhsulun tərkibindəki xüsusi çəkisi, faizlə	5,3	4,2	7,5	6,9	6,6	3,9	-1,4
İşçilərin orta siyahı sayı, nəfər	3895	3913	4363	5560	5827	5537	142,2
İşə qəbul edilmişdir, nəfər	1998	918	1413	1123	1513	2115	105,9
İşə qəbul üzrə dövr əmsalı, faizlə	51,3	23,5	32,4	20,2	26,0	38,2	-13,1
İşdən çıxarılmışdır, nəfər	1573	946	438	646	1516	2206	140,2
İşdən çıxma üzrə dövr əmsalı, faizlə	40,4	24,2	10,0	11,6	26,0	39,8	-0,6
İşçilərin orta aylıq əmək haqqı, manat	212,5	232,6	266,6	270,5	284,9	319,7	150,5
Əsas sənaye-istehsal fondları, ilin axırına, balans dəyəri ilə,mln.man.	172,4	170,5	180	192,4	217,9	225,6	130,9
Fondverimi, manat	0,29	0,39	0,37	0,34	0,33	0,33	113,8
Fond tutumu, man.	3,48	2,59	2,74	2,95	3,07	3,02	86,8
Fondla silahlanma min.man/nəfər	12,7	16,8	15,1	11,7	12,2	13,4	105,5
*) cədvəl müəlliflər tərəfindən “Azərbaycanın sənayesi” statistik məcmuəsinin məlumatları əsasında tərtib edilib hesablanmışdır [4].							

Emal sənayesi məhsullarının strukturunda baş verən dəyişikliklər

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, təkcə 2010-2015-ci illər ərzində Lənkəran iqtisadi rayonunda emal məhsullarının strukturunda əsaslı dəyişiklik baş vermişdir. Əgər 2010-cu ildə bütün emal məhsulunun strukturunda qida məhsulları istehsalı 29,6%; mebel istehsalı 63,7%; tikinti ma-

terialları 4,1% və digər emal sahələrində istehsal edilən məhsulların xüsusi çəkisi -2,6% təşkil etmişdirsə, 2015-ci ildə həmin nisbət uyğun olaraq: 30,5%; 55,4%; 11,8% və 2,0% olmuşdur (şəkil 1)

Təhlilin əhatə etdiyi dövrdə regionda bütün emal sənayesi məhsullarının həcmi 171% artmış, onun bütün sənayedəki payı 2010-cu ildə 59,7%-ə çatmışdır. Bu illər ərzində qida məhsullarının istehsalı 176,3%; içki istehsalı 3,5 dəfə; toxuculuq məhsulları 2,3dəfə; tikinti materialları istehsalı 4,5 dəfə; mebel istehsalı 149%; metal məmulatları istehsalı 134,4% artmışdır.

Statistik məlumatlara görə 2015-ci ildə regionda fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin 46,7%-i Lənkəran və 23,3%-i Masallı rayonu üçün xarakterik olduğu halda, istehsal edilən sənaye məhsulunun xüsusi çəkisi uyğun olaraq: 27,6% və 48,4% təşkil etmişdir ki, bu da həmin rayonlarda fəaliyyət göstərən müəssisələrin xarakterik xüsusiyyətini səciyyələndirir. Oxşar vəziyyət Astara və Lerik rayonları üçün də xarakterikdir (şəkil 2)

Şəkil 2. Sənaye müəssisələrinin və məhsulun rayonlar üzrə xüsusi çəkisi yekuna görə faizlə) [4; 6].

Tədqiq edilən iqtisadi rayonda emal müəssisələrinin inzibati rayonlar üzrə fəaliyyətini xarakterizə edən göstəricilərin təhlili nəticəsində aydın olur ki, 2010-2015-ci illərdə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı Astara və Lerik rayonlarında sabit qalmış, Cəlilabad, Masallı və Yardımlı rayonlarında kəmiyyətcə azalma baş vermiş, artım isə yalnız Lənkəran inzibati rayonu üçün xarakterik olmuşdur. Buna baxmayaraq müqayisə dövründə bütün inzibati rayonlar üzrə emal sənayesi məhsulların həcmində dinamik artım təmin edilmişdir. Həmin dövrdə iqtisadi rayonun bütün inzibati bölgələrində emal müəssisələrində çalışan işçilərin və fərdi sahibkarların sayında da əsaslı kəmiyyət dəyişikliyi baş vermiş, işçilərin sayı bütünlükdə 1642 nəfər, fərdi sahibkarların sayı isə - 654 nəfər çoxalmışdır. Həmin göstəricilər üzrə yüksək artım tempi Cəlilabad, Lənkəran və Masallı inzibati rayonlarında müşahidə edilir (cədvəl 2).

Lənkəran iqtisadi rayonunda emal müəssisələrinin fəaliyyətini xarakterizə edən əsas göstəricilər [4; 6]

Cədvəl 2

Rayonların adı	Fəaliyyət göstərən müəssisələr (vahid)		Fərdi sahibkarlar (nəfər)		Sənaye məhsulu (mln. man)		İşləyənlərin sayı (nəfər)	
	2010	2015	2010	2015	2010	2015	2010	2015
İqtisadi rayon üzrə. Cəmi	92	90	290	944	49,5	74,4	3895	5537
O cümlədən: Astara rayonu	8	8	17	90	10,6	11,2	349	443
Cəlilabad rayonu	11	9	57	159	3,7	5,3	394	459
Lənkəran rayonu	40	42	96	235	12,2	20,6	1512	1685
Masallı rayonu	24	21	192	377	21,6	36,0	1361	2608
Lerik rayonu	4	4	15	54	0,875	0,897	117	189
Yardımlı rayonu	5	6	13	29	0,562	0,688	162	153

Qida məhsullarının strukturunda baş verən dəyişikliklər

İqtisadi region üzrə əsas növ qida məhsullarının istehsalını nəzərdən keçirərkən aydın olur ki, təbii çay istehsalı 2010-cu ildə 113,8 tondan 2015-ci ildə 273,5 tona çatmış və yaxud 2,4 dəfə artmışdır. Bu illər ərzində regionda çörək və çörək-bulka məmulatları istehsalı 141,4%; xama və qaymaq 4,1 dəfə, qurudulmuş süd 5,8 dəfə; pendir və kəsmik 101,1% artmış, lakin üzlü süd istehsalı 20,8%; kərə yağı 30,8% azalmışdır. Bununla yanaşı 2013-cü ildən başlayaraq regionda un istehsalı mənimlənilmiş və 2014-cü ildə onun həcmi 1259 ton və 2015-ci ildə 627,7 ton təşkil etmişdir.

Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə əsas növ qida məhsullarının istehsalı*)

Cədvəl 3

Məhsulların adları	İllər						2010-2015-ci illərdə artım tempi %-lə
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Təbii çay, ton	113,8	180,5	252,2	445,5	405,4	273,5	2,4 dəfə
Çörək və çörək-bulka məmulatı, ton	1503	1364,8	1889,8	1374,1	3211,1	2124,9	141,4
Un, ton	-	-	-	578,6	1259	627,7	x
Üzlü süd, ton	4751	5412	3416	4153	3245	3764	79,2
Xama və qaymaq, ton	23,1	175,1	140,5	88,1	80,0	94,9	4,1 dəfə
Kərə yağı, ton	29,2	79,2	38,8	40,4	14,9	20,2	69,2
Pendir və kəsmik, ton	456,8	1229	632,7	347,3	500,9	462	101,1
Qurudulmuş süd, ton	240,4	2031	1378	911,6	1199	1383	5,8 dəfə

*) Azərbaycanın sənayesi. Bakı: DSK, 2016, s.216, 218, 220, 223, 225

Aparılan kompleks təhlil göstərir ki, Lənkəran iqtisadi rayonunda emal sənayesi müəssisələrinin mövcud iqtisadi potensiallarından lazımi səviyədə istifadə edilmir. Belə ki, təhlilin əhatə etdiyi dövrdə hazır məhsul qalığının dəyəri 111,5% artmış, işçilərin işə qəbulu və işdən çıxması dövr əmsalı dünya təcrübəsində nəzərdə tutulan buraxıla bilən həddən xeyli yüksəkdir. Bu vaxt aqrar emal sferasının fəaliyyətində mövsümü xarakterlə izahedilsə də, bu sahədə təşkilati və sosial xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsini ön plana çəkir. Regionun sənaye sektorunda çalışan işçilərin orta aylıq əmək haqqı da ümumi respublika göstəricisindən aşağıdır. Sənaye müəssisələrinin yarımından çoxu aşağı güclə işləyir. Sənaye müəssisələrinin investisiya təminatı və innovasiya fəaliyyəti aşağıdır.

Fikrimizə, regionun emal sənayesi müəssisələrinin iqtisadi potensialından səmərəli istifadə edilməsi üçün aşağıdakı tövsiyələrin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun olardı:

- Aqrar-emal sənayesi müəssisələrinin xammal təchizatının yaxşılaşdırılması məqsədilə tədarük məntəqələrinin yaradılması və əhalidən meyvə, tərəvəz, süd və digər qida məhsullarının alınmasının yaşayış məntəqələrində təşkili;

- Təchizat – emal – satış – nəql – anbarlaşdırma – kadr təminatı sxemi üzrə fəaliyyətin təşkili üçün hər bir inzibati rayonun iqtisadiyyatının strukturuna uyğun müvafiq klasterlərin və aqroparkların yaradılması;

- Rayonlararası ixtisaslaşdırılmış və qarışıq tipli aqroparkların yaradılması;

- İstehsalın son nəticəsi ilə əməyin ödənişi arasında üzvü əlaqəni təmin etmək üçün motivləşdirmə prosesinin intensivləşdirilməsi;

- Emal sənayesi müəssisələrinin təchizat, satış və əks əlaqə sistemində İKT-dən geniş istifadə edilməsi;

- Hazırda texniki şərt əsasında istehsal edilən məhsulların keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması hesabına müəssisələrin ixrac imkanlarının artırılması.

Açar sözlər: Lənkəran iqtisadi rayonu, emal sənayesi müəssisələri, potensial

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası. “Respublika” qəzeti, 30 dekabr 2012.
2. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı (№964). “Respublika” qəzeti, 27 dekabr 2014-cü il
3. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. Bakı: Dövlət Statistika Komitəsi, 2016, 824 s.
4. Azərbaycanın sənayesi. Bakı: Dövlət Statistika Komitəsi, 2016, 244 s.
5. Azərbaycanda tikinti. Bakı: Dövlət Statistika Komitəsi, 2016, 384 s.
6. Azərbaycanın regionları. Bakı: Dövlət Statistika Komitəsi, 2016, 834 s.

**Тарбиз Алиев
Икмет Салимов**

ПУТИ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В ЛЕНКОРАНСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНЕ

Резюме

В статье дана экономико-географическая характеристика Ленкоранского района и на основе многолетних статистических данных проанализированы основные технико-экономические и социальные показатели промышленных предприятий, изменения структуры продукции обрабатывающей промышленности, а также структуры пищевой продукции, выявлены соответствующие резервы и определены пути их рационального использования.

Ключевые слова: Ленкоранский экономический район, обрабатывающая промышленность, потенциал

**Tarbiz Aliyev
Hikmat Salimov**

WAYS OF EFFECTIVE USE OF THE CURRENT POTENTIAL OF MANUFACTURING ENTERPRISES IN THE LANKARAN ECONOMIC REGION

Summary

The article gives an economic and geographical description of the Lankaran region and, based on long-term statistical data, analyzed the main technical and economic and social indicators of industrial enterprises, changes in the structure of manufactured products, as well as the structure of food production, identified the reserves and ways of their rational use.

Keywords: Lankaran economic region, manufacturing industry, potential